गुरुदक्षिणा

• मेरिकपूडि सीतापतिरावः

पूर्वकाले गुरवः शिष्यान् बोधयितुं, तेभ्यः गुरुदक्षिणां स्वीकर्तुं वा बहुधा परीक्षाः कुर्वन्ति स्म । कदाचित् कश्चित् शिष्यः कस्यचन गुरोः सकाशात् चतस्रः विद्याः प्राप्तवान् । महान् पण्डितः इति ख्यातश्च अभवत् । गुरुदक्षिणा का इति पृष्टः गुरुः अवदत् - ''मत्तः भवता चतस्रः विद्याः प्राप्ताः । अतः उच्छिष्टं, वान्तं, काकविष्ठातः आगतं, शवस्योपरि आच्छादितं वस्त्रं चेति चत्वारि वस्तूनि आनीय ददातु'' इति ।

'गुरुणा पृष्टानि एतानि वस्तुतः अपवित्राणि । तथापि तानि एव गुरुणा पृष्टानि इत्यस्य तात्पर्यं यत् एतस्य अन्तरार्थः कोऽपि स्यात् इति । तत् मया प्रयत्नेन ज्ञातव्यम्' इति चिन्तितवान् शिष्यः ।

'गुरुदक्षिणां दातुं कश्चन कालः आवश्यकः' इति उक्त्वा गुरोः अनुज्ञां प्राप्य तेषां वस्तूनाम् अन्वेषणाय ततः प्रस्थितवान् सः । सर्वत्र अटन् सः अन्यस्य गुरोः आश्रमं गतवान् ।

जपानुष्ठानं समाप्य गुरुः गां दोग्धुं वत्सं मोचितवान् । एकत्र गोवत्सः दुग्धं पिबति स्म, अपरत्र गुरुः दुग्धं दोग्धि स्म । ऊधः अक्षालयता एव गुरुणा कृतं दुग्धदोहनं दृष्ट्वा शिष्यः ज्ञातवान् यत् उच्छिष्टं नाम गोक्षीरं, यतः तत् वत्सोच्छिष्टं भवति इति । एवं तेन गुरुणा सूचितं प्रथमं वस्तु ज्ञातम् ।

अन्यस्मिन् दिने शिष्यः विविधसुगन्धयुक्तायां पुष्पवाटिकायां विहरन् आसीत् । मधुमक्षिकाः एकस्मात् पुष्पात् अन्यत् पुष्पं प्राप्य ततः मधुकोशं पूरयन्त्यः आसन् ।

'वान्तं नाम वस्तुतः मधु एव । मधुमक्षिकाभिः वान्तम् अपि मधु पवित्रं भावयित्वा पूजादिषु विनियुङ्क्ते मानवः' इति अचिन्तयत् शिष्यः । तेन द्वितीयं वस्तु ज्ञातम् आसीत् ।

अन्यस्मिन् दिने अश्वत्थवृक्षस्य अधः विश्राम्यन् सः वृक्षस्य उपरि काकस्य अश्वत्थफलभक्षणं, काकानां विष्ठायाम् अश्वत्थबीजानि च दृष्टवान् । 'सर्वे अश्वत्थवृक्षं विष्णुं भावयन्ति । तथापि कोऽपि विशिष्टतया तं न वपति । काकविष्ठातः पतितेभ्यः बीजेभ्यः अश्वत्थवृक्षः जायते । तथापि सः अत्यन्तं पवित्रः' इति चिन्तयन् सः तृतीयं वस्तु ज्ञातवान् ।

चतुर्थं वस्तु किं स्यात् इति चिन्तयता तेन कश्चन चित्रपतङ्गः दृष्टः । तस्य पूर्वजन्म अधिकृत्य सः चिन्तितवान् । पट्टकीटः तस्य स्मृतिपथम् आगतः । 'एषः स्वस्य निद्रावस्थायाः पूर्वं कौशेयतन्तुभिः नीडं निर्माय निद्रां गच्छति । तं नीडं बाष्पेण क्वथयित्वा कौशेयतन्तुं स्वीकृत्य ततः जनाः वस्त्रं निर्मान्ति' इति स्मृत्वा शिष्यः अवगतवान् यत् कौशेयवस्त्रमेव शववस्त्रमिति कथ्यते इति ।

ततः सः तानि वस्तूनि नीत्वा गुरवे समर्पितवान् ।

□□